

Čtení historické sociologie. Postřehy a hříčky

Při nákupu knih v jakékoliv prodejně opakují stále stejný, časem osvědčený postup. Poté, co naladěným zvědavým blouděním konečně zakotvím u příslušného regálu a nahmátnu zajímavý svazek, vybraný exemplář nejprve prolístuji. Když se mi zamlouvá, přecházím s mírně povzneseným pocitem k pokladně. Ještě ten večer se do knihy nedočkavě začtu a brzo zjistím, že jsem zase jednou sáhl vedle. Publikaci pak odložím do spodních vrstev své knihovny.

Samozřejmě lovím i v antikvariátech, odkud si občas odnáším nerozřezané odborné knihy a dále nějakou tu beletrii. Obvykle se však ukáže, že jde o prvorepublikové svazky zastaralé nebo rychle zastarávající, a tak končí ve sběrně papíru. Fenomén starších, ještě nerozřezaných knih je ovšem sám o sobě opravdu zajímavý. Zhruba před půl stoletím nejmenovaný filolog, slavista a folklorista při svých zajímavých přednáškách o ústním podání nožikem rozřezával konkrétní odbornou publikaci. Tato situace se přihodila i velkému kritikovi F. X. Šaldovi, v jehož pozůstalosti se našlo množství nerozřezaných knih. Vypadá to, že mnoho titulů v rychlosti prolístoval, což v danou chvíli stačilo, aby si vytvořil kritickou představu. Jistou omluvou budiž Šaldovi péče, kterou věnoval svému vlastnímu časopisu: v letech 1928–1937 vydával proslulý Šaldův zápisník, který byl plně v jeho režii, pokud jde o umělecké kritiky a eseje, básně, prózu a politickou publicistiku.

Když už jsem toho na sebe tolik prozradil, přidám postesknutí nad tím, že někdy nemožu hned určitou publikaci nalézt. Nedávno jsem si s ohledem na úvahy o autentickém ústním podání vzpomněl na příběhy o Krakonošovi, horském duchovi Krkonoš. Hledal jsem tedy ve spodních hladinách své knihovny, tentokrát publikaci souboru dvou set příběhů z pera německého polyhistora Paula Johannese Praetoria (1630 – 1680) *Daemonologia Rubenzalii Silesii I–III* (Lipsko 1662–1665). Jedná se o skutečně co do autenticity poměrně věrohodná vyprávění z české a slezské (tehdy pruské) části Krkonoš. Krakonoš neboli Rýbrcoul představuje nezvyklou bytost, entitu svého druhu, která v některých podáních nabývá povahy trickstera, jinde zase ztělesňuje *genia loci* apod. (Viz Jan Ort jako překladatel a editor Praetoria [1970].) Ale abych dokončil načatou myšlenku. Nakonec jsem si uvedenou knihu znovu objednal v antikvariátu; brzo k mé radosti dorazila poštou. Takřka současně jsem ji ovšem objevil ve spodní vrstvě mých ne zcela uspořádaně navršených poznámek. Tomu se říká šibalství svršků! Tak alespoň mohu tuto knihu uvést jako doklad k níže pojednanému „čtení jako pytláčení“, zmíněný Praetorius se totiž nevyhnul ani těmto praktikám. Pokud bychom vtáhli do rozehrané metodické šarády Clauda Lévi-Strausse, mohli bychom zmínit i „brikoláž“ čili kutilství.

Od brikoláže je už jenom kousek k „patchworku“, za jehož dílky lze považovat různé taháky, které si musím psát na speciální lístky papíru. Informací, požadavků a termínů je opravdu mnoho, takže všechno si nelze zapamatovat hned na první zátah, a kdo si nezapiše,

zapomene. Ani při redakční četbě časopisu *Historická sociologie* se neobejdeme bez kartotéčních lístků. Určitě to není pasivní čtení, nýbrž aktivní přístup k probíraným textům.

V těchto souvislostech se nabízí připomenout prominentní pozici Michela de Certeaua (1925–1986), který například v eseji *Čtení jako pytláčení* o čtenářských aktivitách sdělil následující: „Čtenáři jsou cestovatelé, přestože to zdaleka nejsou spisovatelé, zakladatelé vlastního území, potomci někdejších oráčů na půdě řeči, kopáči studní ani stavitelé domů. Procházejí zeměmi druhého, jsou nomády, kteří pytláci na polích, která nepopsali, zmocňují se egyptského majetku, aby se z něj těšili. Psaní akumuluje, skladuje, odporuje času vytvářením určitého místa a svoji produkci násobí expanzí reprodukce.“ [*Dvořák (ed.): 143.*] Vidíme tu zcela odlišný obraz čtenářů, posluchačů a diváků; nikoliv pasivních a snadno manipulovatelných konzumentů, za jaké byli tradičně považováni. Podle našeho autora lze čtení pojímat mnohem aktivněji, nebrat ohledy na doslovné významy, čtenář může naopak texty fragmentarizovat a překomponovávat do mnoha nových tvarů.

Na konci šedesátých let dvacátého století se ostatně zrodila tzv. Kostnická škola, která právě svým akcentem na čtenáře zvýraznila komunikativní aspekt literatury (linie „dílo–autor–čtenář“). Připomeňme zde jenom dvě hlavní jména představitelů této školy: anglisty Wolfganga Isera a romanisty Hanse-Roberta Jausse. Nabízí se ovšem zmínit také britská kulturní studia („cultural studies“), rozšiřující pohled na čtení jako parametr gramotnosti, zabývající se médií, utvářením publika apod. Doba si navíc vzhledem ke zvyšujícímu se počtu publikací žádá nové dělení na čtení intenzivní a extenzivní...

Namátkou večer otevírám obsažné dílo Alberta Manguela, autora původem z Buenos Aires, který nás ve svých několika knihách zasvěcuje do různých typů čtení (kupříkladu od hlasitého a polohlasného čtení a předčítání přes autorské čtení až ke čtení tichému a soukromému). Manguel zachytil čtenářský proces v různých situacích; mimo jiné také potají, o samotě, nebo třeba v posteli: „Při čtení v posteli však jde ještě o něco jiného než o zábavu: o zvláštní formu soukromí. Čtení v posteli je zvláštní akt soběstačný, nehybný, osvobozený od běžných společenských konvencí, neviditelný pro svět a mající v sobě, právě proto, že se odehrává mezi pokrývkami, v říši smyslnosti a hříšné zahálky, něco ze vzrušení a napětí, které pocítujeme po něčem zakázaném.“ [*Manguel 2012: 201.*] Rovněž prostory pracovní poskytnuté zaujatému badateli soukromí ke čtení, zvláště pokud se jedná o pracovní domáci. Když navíc vezmeme v potaz bádání jako zájmovou činnost, tedy libovolného vědeckého „konička“, představuje pobyt v pracovním s knihami jakousi tajnou část běžného dne vyznačující se intimitou času určeného k této bohublé činnosti.

Alberto Manguel rovněž přinesl svědectví o světovém spisovateli Jorge Luisovi Borgesovi (1899–1986), s nímž byla spjatá Národní knihovna v Buenos Aires; působil v ní od roku 1953, celkem osmnáct let (viz níže). Specifikum Borgesova postavení ale spočívalo v tom, že trpěl slepotou, a tak se kolem něho pohybovali různí „předčítači“, například tlumočníci encyklopedií Britanica nebo Brockhaus, jimž faktograficky důvěřoval. Zmíněný handicap mu díky dokonalé síti pomocníků nebránil ve funkci ředitele Národní knihovny. Sám Alberto Manguel náležel mezi ony „předčítače“ a podal o Borgesovi toto svědectví: „Borges pracoval v Národní knihovně osmnáct let, než odešel do důchodu, a měl svou práci natolik rád, že v knihovně pokaždé slavil své narozeniny. Ve své dřevem obložené pracovně pod stropem posetým namalovanými liliemi a zlatými hvězdami sedával celé hodiny u malého stolu zády otočen k ústřednímu bodu celé místnosti – obrovskému skvostnému kulatému stolu, který byl kopií stolu náležejícího předsedovi francouzské vlády Georgesu

Clemenceauovi a který byl podle Borgese příliš okázalý. Zde diktoval své básně a prózy, nechával si předčítat od ochotných sekretářů, přijímal přátele, studenty a novináře a vedl semináře anglosaštiny. Suchopárnou knihovní práci ponechal svému zástupci, vědci Josému Edmundu Clementovi.“ [Manguel 2009: 246.]

Při psaní svých textů (včetně editorialů) mám trochu obavy, abych v jejich rámci nevytvořil mnoho viditelných švů; důležité je zajistit návaznost. Prostřednictvím jednoho z těchto švů se nyní napojíme na Jóhanna Pállo Árnasona. Nápaditě uvažující kolega Árnason v e-mailové korespondenci nabídl na vyžádání určité postřehy týkající se historické sociologie obecně: „Co kdyby po Tvých vstupních úvahách o různých aspektech čtení následoval nějaký výklad o tom, proč musí historičtí sociologové hodně číst, respektive více číst než jiní sociologové, a hlavně číst historické práce? Napadá mě hned několik důvodů. Za prvé jde o navázání interdisciplinárního dialogu. Historická sociologie není od toho, aby soutěžila s historií na jejím vlastním poli, třeba v archivní práci (což ovšem neznamená, že by nikdy archivní práci nemohla dělat); má spíše vstoupit do vzájemně komplementárního vztahu. Za druhé jde o základní hermeneutickou podmínku, tj. získání distance (o tom píše Gadamer ve *Wahrheit und Methode*, v podkapitole nazvané „Die hermeneutische Bedeutung des Zeitenabstandes“); čtením historických prací získá historický sociolog dvojí distanci, od věcí, které ty práce v dobovém kontextu tematizují, a od přítomnosti, do které sociologové podle Norberta Eliase příliš překotně ustoupili. Za třetí jde o empirický a podle mne nepopíratelný fakt, že historie je dnes v mnohem lepším stavu a produkuje více závažných prací než sociologie; pokud chceme ten nepoměr narovnat, je třeba začít bližším seznámením s tou pokročilejší historií.“

Dále Jóhann Páll Árnason uvádí sumu knižních publikací, podávajících jistý orientační náhled na to, co je důležité pro čtení v rámci takovéto „nomadičnosti“. „Kdybych měl jmenovat nejvýznamnější historickou práci, kterou jsem během posledního desetiletí četl, je to určitě *Die Verwandlung der Welt – Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts* od Jürgena Osterhammela; vyšla poprvé v roce 2011, poslední vydání je z roku 2020, anglický překlad vyšel v roce 2015. A ještě několik vynikajících děl od německých historiků: Michael Sommer, *Römische Geschichte*; Frank Rexroth, *Fröhliche Scholastik. Die Wissenschaftsrevolution des Mittelalters*; Bernd Roeck, *Der Morgen der Welt. Geschichte der Renaissance*; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1918*, ve třech svazcích – vyšlo sice už koncem devadesátých let, ale nové paperbackové vydání je z roku 2013; tato kniha je v Německu už považována za klasiku; Manfred Hildermeier, *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991*. Mezi anglicky píšícími historiky vyniká A. G. Hopkins, *The American Empire – A Global History*; letos vyšel Richard Overy, *Blood and Ruins: The Great Imperial War 1931–1945*, monumentální práce; ze starších dějin stojí za zmínku Angelos Chaniotis, *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*, a Mary Beard, *SPQR: A History of Ancient Rome*. A zmíním ještě knihu, kterou zrovna čtu: Vladislav Zubok, *Collapse: The Fall of the Soviet Union*, zřejmě – zatím – nejdůkladnější rozbor této tematiky. Konečně aspoň pár Francouzů: *Histoire du monde au Xe siècle*, globálně pojaté dějiny počátků modernity, od kolektivu historiků pod vedením Patricka Bouchérona; a Pascal Ory, *Qu'est-ce que une nation? Une histoire mondiale*. Podotýkám, že se jedná zčásti o knihy, které jsem přečetl, zčásti je mám rozečtené, zčásti jsem si o nich udělal aspoň provizorní představu.“

Málokým v našem oboru co do pilnosti dostižitelný badatel v závěru ještě vysvětluje: „A za čtvrté je při nejmenším otázka, zda se sociologie vůbec a historická sociologie zvlášť

nepotřebuje od historie učit, pokud jde o způsoby vysvětlení a pochopení. Můj přítel Wolfgang Knöbl, který už v *Historické sociologii* publikoval, vydá příští rok knihu, o které předem říká, že mu mnoho přívrženců mezi sociology nezíská; jmenuje se *Die Soziologie vor der Geschichte*, a půjde v prvé řadě o tezi, že sociologie musí od historie ve větší míře než doposud převzít narativistické modely výkladu. Může přitom ovšem navázat na významné předchůdce, například čtyřsvazkové dílo Michaela Manna, *Sources of Social Power*, v Česku, jak se mi zdá, příliš málo známé. Není pochyb o tom, že se tam pracuje s narativistickou koncepcí historického výkladu. Slyšel jsem prominentního amerického sociologa prohlásit, že Michael Mann zradil sociologii; já to ovšem vidím úplně jinak: podnikl jeden z nejvýznamnějších pokusů o sblížení sociologie a historie. Takže naše heslo budiž: sociologové, čtěte historiky, a neváhejte se od nich učit!“ (Vše citováno beze změn z uvedené mailové korespondence.)

Johann Páll Árnason má ve zvyku rozvíjet nejenom různocnění, nýbrž vyniká i schopností organizovat texty do speciálních monotematických čísel *Historické sociologie*. A tak právě jeho zásluhou vzniklo minulé číslo našeho žurnálu, věnované problematice Japonska. Doufejme, že vzbudí náležitou pozornost na té nejvyšší oborové úrovni. Kolega Árnason opět dodal svým standardně mimořádným výkonem další lesk našemu časopisu. Musím se při zpětném pohledu přiznat, že japonské písmo v tisku – respektive o to náročnější sazbe – ve mně budilo značné obavy. Všechno však dopadlo výborně; autoři studií nenašli jedinou grafickou chybu. Nepopíratelnou zásluhu na tom společně mají sazečka textů a hlavně redaktorka Nakladatelství Karolinum Kateřina Vrzalíková.

Abychom ovšem oslnění japonským číslem nezapomněli na přítomný svazek *Historické sociologie*; rozhodně taktéž stojí za pozornost. Nebudeme oproti dosavadním zvyklostem tentokrát podávat rozšířené resumé každého textu. Co zůstává beze změny, je tradice minimálně dvou příspěvků v angličtině; vyskytují se obvykle v každém čísle našeho periodika. Za nimi pak se stejnou obvyklostí následují pečlivě recenzované texty, přičemž naši autoři jsou v tomto směru velmi zodpovědní.

Upozornění si zaslouží výklad Jana Štemberka v textu *Caravanning in the Socialist Czechoslovakia*. Článek je publikován v rámci projektu NAKI II České století motorismu (DG18P020VV051), který realizují Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Národní technické muzeum v Praze a Technické muzeum v Brně. Studie sleduje vývoj caravangu v Československu s důrazem na léta 1948–1989. Těžiště spočívá v období sedmdesátých a osmdesátých let, kdy dostupnost karavanů na trhu byla limitována, proto se většina stavěla individuálně svépomocí.

Autorská spolehlivost platí samozřejmě také o žánru recenze, v jehož rámci si zaslouží několik postřehů publikace *Praha. Hlavní město 20. století. Surrealistické historie* [2021] Dereka Sayera, bohemisty a specialisty v oboru historická sociologie. Znalci pravděpodobně rozpoznali narážku na studii Waltera Benjamina „Paříž, hlavní město devatenáctého století“. Dodejme, že zmíněný Derek Sayer působil jako profesor historie na Lancaster University (United Kingdom), v posledních letech je profesor emeritus na University of Alberta (Canada). Odborná veřejnost ho rovněž zná coby spolueditora časopisu *Journal of Historical Sociology*, založeného v roce 1988. Není důvod tajit, že Derek Sayer mimo jiné vystoupil na jednom ze seminářů Historicko-sociologické konfrontace na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy dne 25. 6. 2013.

Žádný text nemůže být nekonečný a čtenář musí dojít, pokud ho obsah zaujme natolik, že se mezitím nerozhodne pro nějakou zábavnější činnost, k poslednímu písmenu,

respektive interpunkčnímu znaménku. Než tedy uděláme za tímto editorialem definitivní tečku, přejme si neskromně, aby náš čtenář nejenom nezaložil časopis do některé ze svých domácích papírových vrstev (viz výše), ale aby tu dokonce bylo něco ke konspektování. (Podotýkám, že *Historická sociologie* je dostupná i elektronicky.) Ostatně by nás v redakčním kruhu velmi zajímalo, jakého vlastně máme modelového čtenáře. Kde a jak bydlí, pracuje v akademické nebo příbuzné intelektuální sféře? Třeba se jednou odvážně vtělí do svého empirického dvojníka a objeví se osobně v redakci, možná nám napíše. Zatím mu popřejme příjemnou a inspirativní četbu.

Bohuslav Šalanda

DOI: 10.14712/23363525.2022.1

Literatura:

- Bayard, Pierre [2007]. *Jak mluvit o knihách, které jsme nečetli*. Brno: Host.
- de Certeau, Michel [2007]. Čtení jako pytláčení. In. Dvořák, Tomáš (ed.). *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Praha: AVU, s. 135–146.
- Praetorius, Paul Johannes. [1970]. *Krakonoš. Pravdivé a nadmíru žertovné, ale i strašidelné příběhy, které se udály v Čechách a ve Slezsku*. Překl. a editor Jan Ort. Hradec Králové: Nakladatelství Kruh.
- Manguel Alberto [2009]. *Knihovna v noci*. Brno: Host.
- Manguel, Alberto [2012]. *Dějiny čtení*. Brno: Host.
- Sayer, Derek [2013]. *Prague, Capital of the Twentieth Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sayer, Derek [2021]. *Praha. Hlavní město 20. století. Surrealistická historie*. Praha: Volvox Globator.